

SERBIEN VAKNAR

*av fil dr Kjell Magnusson,
Institutionen för östeuropastudier
vid Uppsala universitet*

EN DECEMBERDAG för drygt sex år sedan var tusentals människor samlade på Republiktorget i Belgrad för att lyssna till Vuk Draskovic. För första gången efter andra världskriget sjöngs nationalsången *Boze pravde* (Du rättfärdighetens Gud) offentligt, de serbiska fanorna vajade i snöyran, och slagorden ekade över torget: "Tjuvar! Röda banditer! Sloba gå! Serbien vaknar! Serbien har rest sig!" Den som var med kunde få intrycket att regimens dagar var räknade. Så blev det inte; den splittrade oppositionen förlorade valet.

Sedan dess har oppositionspartierna och Belgradstudenterna förgävs sökt få regimen på fall. Vid flera tillfällen har man tyckt sig vara nära målet, men Milosevic har alltid avgått med segern och bilden av folkligt stöd har för varje gång befasts. Förklaringarna har varierat, alltifrån hänvisningar till serbernas inneboende nationalism och auktoritära politiska kultur till regimens nästan totala dominans över media.

Valen till det federala parlamentet i början av november 1996 tycktes enbart bekräfta den grundläggande tendensen i serbisk politik. Väljarna hade denna gång uppenbarligen valt att satsa på "fredspolitikern Milosevic" och löften om en ljus framtid med snabbtåg och multimedia. Den serbiske presidenten hade dessutom stormakternas stöd, vilket socialistpartiets propagandister inte underlät att påpeka. Till omvärldens och serbernas egen förvåning blev emellertid andra omgången av kommunalvalen den 17 november ett svidande nederlag för regimen. Man förlorade makten i 14 av Serbiens 18 största städer och det stod klart att oppositionspartierna i fortsättningen skulle styra landets ekonomiska och kulturella centrum.

Medan koalitionen *Zajedno* firade segern började regimen i panik att på det mest ohöjda sätt manipulera valresultatet. Förutom de oegentligheter som ägt rum under själva valet (i förväg preparerade valsedlar, tex) förekom rena förfälskningar, valsedlar och röstsammanräkningsprotokoll försvann eller de av regimen dominerade valkommissionerna vägrade helt enkelt att erkänna resultaten. När inte ens detta hjälpte, beordrades domstolarna att ingripa och ogiltigförklara valet i en rad städer. Även Ser-

biens högsta domstol medverkade i detta exempellösa brott mot landets egna lagar.

Glädjeytringarna på gator och torg förvandlades snabbt till en väldig proteströrelse som nu är inne på sin tredje månad. Redan den 18 november samlades folk spontant i de serbiska städerna. Den första stora manifestationen ägde rum i Nis dagen därpå med 35 000 deltagare. Den 21 november demonstrerade 100 000 människor i huvudstaden och två dagar senare började Belgradstudenternas protest. Sedan har det fortsatt. I över 30 serbiska städer har så gott som dagliga demonstrationer ägt rum och ibland har nära en miljon människor deltagit i protesterna. Höjdpunkterna var firandet av nyår, den ortodoxa julen och nyårsafton, samt den kyrkliga processionen på den Helige Savas dag den 27 januari. Trots myndigheternas provokationer hade protesterna fram till natten mellan den 2 och 3 februari en övervägande fredlig karaktär. Befolkningens lugn, den uppslupna stämningen och kvicka ironin har förvånat omvärlden och bidragit till en förändrad syn på Serbien i internationella massmedia.

Hur skall man förklara denna utveckling, varför inträffar protesterna just nu, varför fick de en sådan omfattning och karaktär, och vilka är utsikterna att demokratirörelsen slutligen har framgång?

VALRESULTATET

En orsak till oppositionens seger i kommunalvalen kan ha varit det relativt låga valdeltagandet, en annan att serberna trots allt – i likhet med andra folk – har skilda politiska preferenser. Slobodan Milosevic, som alltid fått fler röster än socialistpartiet, var partiets galjonsfigur i valen till det federala parlamentet. I lokalvalen däremot, fanns inte denna klara koppling, och de berörde dessutom grundläggande existentiella frågor snarare än Serbiens (ovissa) framtid.

Det bör tilläggas att oppositionen någon månad före parlamentsvalet förlorade sitt trumfkort, koalitionen *Zajednos* ledare Dragoslav Avramovic. Den omåttligt populära fd riksbankschefen tvangs dra sig tillbaka av hälsoskäl, vilket gav upphov till spekulationer om oenighet och plötsligt

aktualiserade frågan om övriga oppositionsledares kapacitet att leda landet.

Av mycket stor betydelse för skillnaderna mellan de båda valen är emellertid vissa institutionella faktorer som knappast har uppmärksammats i omvärlden. Alltsedan 1990 har socialisterna inför så gott som varje val genomfört ändringar i vallagen som gynnar det egna partiet, både vad gäller valkretsindelningen och principerna för mandatfördelning. För närvarande har man ett valsysteem som ledde till att vänsterkoalitionen med drygt 40 procent av rösterna bakom sig erhöll 59 procent av platserna i det federala parlamentet. I provinsförsamlingen i Vojvodina fick man till och med absolut majoritet med enbart drygt 20 procent av rösterna.

Till detta kommer att albanerna i den folkrika Kosovo-provinsen inte deltar i valen eftersom de inte erkänner Jugoslavien som en legitim statsbildning. På så sätt kontrollerar drygt 100 000 övervägande Milosevictrogna serber i Kosovo lika många mandat som Belgradområdets två miljoner invånare.

Den avgörande skillnaden mellan parlaments- och kommunalvalen – som i det här fallet fick långtgående konsekvenser – är att de senare ägde rum enligt majoritetsvalsprincipen. Resultatet blev förödande. Det visade sig att regimen helt enkelt inte har kandidater som kan vinna allmänhetens förtroende i de mer utvecklade delarna av Serbien.

POLITISK MOBILISERING

I omvärlden har man ställt frågan hur det kan komma sig att den av nationalism genomsyrate serbiska befolkningen plötsligt visar prov på ett demokratiskt sinnelag och genomför sina protester med sådan värdighet. Varför har man plötsligt ändrat sig?

Frågan är fel ställd. Även om nationalismen under det senaste decenniet dominerat Serbiens politiska liv, har den knappast präglat samhället i dess helhet. Embryot till det som nu händer har funnits sedan 1990, eller om man så vill, sedan mitten av åttiotalet. I det perspektivet är epoken Milosevic en fruktansvärd parentes, en pseudorevolu-

tion som avbröt den utveckling mot demokrati som i Serbien började tidigare än i andra delar av Jugoslavien, med undantag av Slovenien.

Förvåningen i omvärlden beror delvis på en förenklad bild av samhällsklimatet i Serbien. Talet om att just serberna – till skillnad från kroater eller muslimer – skulle vara fixerade vid historien och en romantisk nationalism, att nederlaget vid Kosovo och vargmyter skulle prägla deras attityder är missvisande. Den serbiska nationalismen är till sin karaktär sorgligt lik de ideologiska strömningar som alltsedan mitten av 1800-talet präglat Balkan och stora delar av Centraleuropa. Blandningen av mindervärdeskomplex och storhetsvansinne, misstron mot väst, besattheten av historien och det egna folkets tragiska öde, allt detta är välbekant. Det var inte i det avseendet som serbisk nationalism skilde sig från sina motsvarigheter i Grekland, Bulgarien, Albanien eller Kroatien, utan genom de konsekvenser Milosevics politik fick i Bosnien.

I själva verket har de ideologiska motiv som bär upp dagens protester levt sida vid sida med de nationalistiska strömningarna. Vid det första valet 1990 erhöll socialisterna drygt 40 procent av rösterna (parallellen till HDZ i Kroatien är nästan exakt). Sedan dess har partiets andel av valmanskåren sjunkit. I Belgrad, som blivit sinnebilden för de pågående protesterna har socialistpartiets sympatisörer alltid utgjort en klar minoritet.

Opinionsundersökningar och studier av befolkningens attityder har visat att det i själva verket har funnits en kompakt misstro mot den politik regimen fört. Stödet har framförallt funnits i de lägre samhällsskikten, bland de lågutbildade, bönderna och pensionärerna. Också i det avseendet är parallellen med situationen i Kroatien slående.

I en undersökning som genomfördes hösten 1992 av forskningsinstitutet Medium visade det sig att mindre än tre procent av de tillfrågade var för militär intervention med syftet att inlemma serberna utanför Serbien i moderlandet. Ytterligare 17 procent förordade politiska åtgärder för att uppnå detta mål medan 51 procent kunde tänka sig materiellt och politiskt stöd. I samma undersökning ställdes frågan om vem som borde vara Serbiens ledare om valet stod mellan Slobodan Milosevic och Jugoslaviens då-

varande premiärminister Milan Panic. 51 procent valde Panic, 28 procent Milosevic, medan 21 procent var osäkra. I Belgrad stöddes Panic av 59 procent, Milosevic av 20, men även på landsbygden var stödet för Panic större (42 procent) än för Milosevic (36 procent).

Andra studier har visat att endast en mindre del av befolkningen kan karaktäriseras som nationalister, och redan hösten 1991, under kriget i Kroatien, förekom massdeserteringar från fronten samtidigt som ett stort antal värnpliktiga vägrade att inställa sig till krigstjänst. Nyligen publicerade tidningen *Telegraf* officiella uppgifter som bekräftar att mobiliseringen var ett stort misslyckande. På regionbasis hörsammade enbart mellan 19 och 40 procent inkallelserna, och det lägsta gensvaret fanns i området kring Nis, idag ett av demokrati rörelsens viktigaste fästern.

Den gängse bilden röjer även en förenklad syn på relationen samhälle-kultur-individ i allmänhet. Det finns ingen oföränderlig serbisk (eller svensk) kultur som sedan århundraden präglat befolkningen i dess helhet och med nödvändighet ger upphov till vissa bestämda attityder eller handlingssätt. Tvärtom är skillnader mellan sociala kategorier, regioner eller stad och land ofta mycket stora. I själva verket är det denna kulturella distans som varit ett av hindren för uppkomsten av ett normalt partiväsen i Serbien.

Den intressanta frågan är därför i vilka situationer nationalistiska, respektive demokratiska strömningar blir en dominerande politisk kraft. Vilka faktorer gynnade uppkomsten av 1980-talets populistiska nationalism och vilka förhållanden bidrar till dagens demokratiska strävanden?

Den nyare forskningen om sociala rörelser utgår från nyckelbegreppen *political opportunity*, *mobilizing structures*, och *cultural framing*. För att en genuin politisk mobilisering skall äga rum måste det finnas möjligheter och tillfällen. Det måste vidare finnas en organisatorisk potential eller infrastruktur som kan aktivera och koordinera den bevakelse (och det hopp) som är förutsättningen för en social rörelse. Detta är emellertid inte tillräckligt. För att en rörelse skall få kraft krävs att den artikuleras i värderingar och symboler som bygger på välbekanta kulturelement, samtidigt som de är nyskapande. Det måste uppstå en känsla av gemenskap, en ny identitet som kan överbrygga

de skillnader i attityder och livsstil som alltid finns i ett samhälle.

Det är ur dessa perspektiv utvecklingen i Jugoslavien analyseras nedan.

POLITISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

En avgörande faktor var att kriget i Bosnien upphörde. Medborgarna behövde inte längre via TV åse hur serber förföljdes och massakrerades eller frukta att inkallas till krigstjänst. Sedan Milosevic efter påtryckningar från omvärlden tvingats acceptera Dayton-avtalet börjar sakta återgången till vardagen. Nationalitetsfrågan neutraliserades, både reellt och propagandamässigt. Regimen försökte distansera sig från det misslyckade krigsäventyret och Milosevic genomförde utrensningar inom SPS, där ledande politiker som Borisav Jovic, Mihailo Markovic och Milorad Vucelic stämplades som krigshetsare och ensamma fick ta ansvaret för vad som hänt.

Kommunikationerna med grannländerna började återupprättas, och framförallt innebar upphävandet av sanktionerna att Serbien öppnades mot Europa. Kontakterna med omvärlden gjorde det lättare att kanalisera internationellt stöd, vilket fick positiva effekter för oppositionspartiernas och oberoende medias förmåga att göra sig gällande. Som på andra håll spelade Sorosstiftelsen en huvudroll i det avseendet.

Utvecklingen mot mer normala förhållanden försvagade regimen grepp och gav större möjligheter att artikulera kritik och protester i ett land som präglades av depressiva stämningar och passivitet. Det började bli uppenbart även för medborgaren i gemen att sanktionerna inte var den enda anledningen till den ekonomiska ruin som drabbat dem i krigets spår. Över en halv miljon serber var arbetslösa och ytterligare drygt en miljon var permitterade med bibehållen minimilön. Ekonomin var körd i botten, samtidigt som väldiga förmögenheter hade skapats. Mitt i misären fanns ett skikt som hade vunnit på det krig som enligt propagandan egentligen aldrig ägt rum. Bitterheten växte och under våren och sommaren 1996 drabbades flera serbiska städer av omfattande och långvariga strejker.

Samtidigt stod det förfärande klart att den aggressiva utrikespolitik som bidragit till Jugoslaviens upplösning hade slutat i en katastrof. Serberna fick bära huvudansvaret för det blodiga kriget i Bosnien och framstod i världens ögon som ett folk av våldsverkare och krigsförbrytare. Den statsbildning som varit det enda realistiska alternativet till en serbisk nationalstat hade gått förlorad. Tvåhundra tusen serber hade tvingats bort från områden i Kroatien där deras förfäder bott sedan 1500-talet. Ännu fler hade flytt från Bosnien, och hade inte stormakterna ingripit skulle Republika Srpska gått samma öde till mötes som Krajina. Till råga på allt visade regimen ingen som helst medkänsla med dessa människor, utan agerade som om "kriget i närområdet" var något slags naturkatastrof.

Ingen serbisk politiker har i modern tid lyckats åsamka sitt folk större skada och det var bara en tidsfråga innan reaktionen mot Milosevic skulle komma.

MOBILISERINGSSTRUKTURER

En anledning till att de tidvis mycket omfattande protesterna aldrig växte till en rörelse, var bristen på ledarskap. Partistrukturen var relativt outvecklad och det fanns en klyfta mellan den intellektuella elit som ledde partierna och de potentiella väljarna. Oppositionen var vidare djupt oenig, inte minst i synen på kriget.

Av större betydelse var regimen förmåga att med administrativa medel begränsa oppositionens och medias rörelsefrihet, samt inte minst dess taktik att utsätta medborgarna för våld eller hot om våld. Vi får inte glömma att Seseljs högerextremistiska parti i hög grad är en skapelse av Milosevic, att regimen aktivt bidrog till en atmosfär av allmän osäkerhet genom att tolerera gatuvåld och kriminalitet, samt att man i vissa situationer tillgrip öppet våld mot media, politiska motståndare och vanliga medborgare.

Det nya under 1996 var en påtaglig organisatorisk konsolidering inom oppositionen. De politiska partierna insåg slutligen att det, med tanke på valsystemets karaktär, inte fanns någon annan möjlighet än att gå samman. Man hade lärt sig läxan från tidigare misstag och bildade, trots per-

sonliga motsättningar och politisk oenighet koalitionen *Zajedno* (Tillsammans).

Partierna hade dessutom lagt ned ett stort arbete på att mobilisera befolkningen lokalt. Med början under vårvintern 1996 ägde ett stort antal möten rum i serbiska provinsstäder, ofta med tiotusentals åhörare. Detta var en logisk strategi i en situation där massmedia var blockerade, och där det enda sättet att komma till tals med medborgarna var massmöten och organisationsarbete på basplanet. Denna närhet till befolkningen, som markant skilde sig från socialistpartiets traditionella överhetsattityd, gjorde oppositionen mer lyhörd för folkliga stämningar, och det är allmänt omvittnat att bildandet av *Zajedno* i hög grad var ett krav från väljarnas sida. Rapporter från valrörelsen visar också att man lade ned ett intensivt arbete på att föra fram sitt budskap. Det viktigaste resultatet var kanske att de förstärkta provinsorganisationerna engagerade nya grupper av aktivister och potentiella ledare, kapabla att handla på egen hand, något som framgick mycket tydligt sedan protesterna börjat.

Även om den serbiska oppositionen till skillnad från sociala rörelser i ett pluralistiskt samhälle inte hade möjlighet att nå de breda folklagren via massmedia – enligt teorierna på området en avgörande förutsättning för framgångsrik mobilisering – spelade oberoende medier trots allt en betydelsefull roll. Visserligen kommer tidningar som *Nasa Borba*, *Telegraf*, *NIN*, *Nezavisna svetlost*, *Vreme* eller tidskriften *Republika* ut i små upplagor, men de läses av potentiella opinionsbildare och bidrar till att forma attityder och ställningstaganden inom olika nyckelkategorier. B92 och andra lokala radiostationer når en avsevärt större krets, och deras betydelse särskilt i krissituationer kan inte överskattas.

Både media och lokala politiska strukturer kom att spela en mycket viktig roll under demonstrationerna och hade inte kunnat göra detta utan internet. Den nya tekniken blev betydelsefull särskilt i två avseenden: som informationskanal till omvärlden och som kommunikationsmedel mellan olika oppositionella centra och grupper inom Serbien.

I efterhand framstår perioden 1990–1996, särskilt det

sista året, som en förberedelse för det som senare hände, som olika steg i uppbyggnaden av den infrastruktur och ideologiska beredskap som krävs för en social rörelse.

MOBILISERINGSPROCESSEN

De första demonstrationerna präglades av frustration och vrede. Den exempellösa stölden av rösterna stod i centrum och åter hördes slagorden "Röda banditer, Slobo avgå, Serbien har rest sig!". Demonстранterna slog sönder fönsterrutor och de ägg som blev protestens signatur blandades med stenar. Den nationella rekvisitan med bilder på den montenegrinske diktarfursten Njegos och språkreformatorn Vuk Karadzic, eller sånger som "Vem säger att Serbien är litet" fanns med. Arvet från supporterkulturen och fotbollsmatchernas språk, som alltid varit en viktig komponent i SPO:s repertoar, kom till uttryck i slagordet framför andra: "Kom, kom, alla till attack!".

Denna form har funnits alltsedan de första stora demonstrationerna inför valet i december 1990. Samtidigt har det intellektuella och kosmopolitiska Belgrad givit en specifik ironisk touche åt olika protestaktioner. Detta var särskilt märkbart under studentrevolten 1991 eller demonstrationerna 1992. Denna gång kom det teatraliska draget att bli proteströrelsens speciella kännetecken.

Under den andra fasen får protesterna en mer uttalat politisk karaktär. Man ställer krav på Milosevics avgång och genomgripande reformer, det nationella tonas ned, både medvetet och som en följd av händelsernas egen dynamik. Stenkastningen försvinner och karnevals-karak-tären kommer till starkare uttryck. Vad än regimen gör, neutraliseras av skämtet, vänds i sin motsats och får ett eget liv. Ett typiskt exempel är Milosevics parodiska "Jag älskar er också" sagt i förbigående som svar på folkmassans: "Slobo vi älskar dig" under talet den 24 december. Frasen blev ett ironiskt hälsningsord, inslag i protestsånger och utgångspunkt för nya aktioner.

Den tredje fasen börjar den 24 december. Regimen anordnar sin motdemonstration, en SPO-medlem skjuts ned i centrala Belgrad av Milosevicsympatisörer, en annan misshandlas till döds av polisen, säkerhetsstyrkorna ingri-

per och speciella civilklädda poliskommandon (SAJ) ger sig urskillningslöst på vem som än råkar befinna sig i deras väg.

Demonstrationerna når sin kulmen under de jättelika massmötena kring jul- och nyårshelgerna. Hundratusentals människor samlas i Belgrads centrum i manifestationer utan motstycke på dessa breddgrader.

Därefter börjar en fjärde fas som tar sig uttryck i en viss avmattning men framförallt i ett ställningskrig mellan studenter och polis på Terazije där uppfinningsrikedomen firar nya triumfer och där man också kan iakttä tendenser till förbrödning mellan demonstranter och säkerhetsstyrkor. Samtidigt förekommer illavarslande tendenser. I Belgrad skadas människor vid upprepade tillfällen av personbilar som med berått mod kör rätt in bland fotgängarna. I vissa provinsstäder förekommer sammandrabbningar mellan medborgare och polis.

I detta skede sluter sig allt fler yrkeskategorier till demonstranterna, och runt om i Belgrads stadsdelar äger lokala demonstrationer rum, när folk under TV-nyheterna framför sitt ogillande med visselpipor och grytlock. Den 31 januari börjar en lärarstrejk i de serbiska skolorna, något som regimen till varje pris hade velat undvika.

Så kommer, utan förvarning och egentlig anledning, regimen våldsamma attack mot obehäpnade demonstranter vid Brankov most natten till den 3 februari. Flera tusen poliser går därefter bärsärkagång i Belgrads centrum och visar samma brutalitet som under händelserna i mars 1991.

IDEOLOGI

Protesterna har dominerats av fyra teman:

(1) Det centrala budskapet har gällt *grundläggande politiska fri- och rättigheter*: ett demokratiskt valsystem, oberoende domstolar och en fri press. Stölden av rösterna symboliserade på ett oerhört sätt regimen karaktär och gav rörelsen en kraft som hade varit svår att förutsäga och allra minst planera. Detta gav protesten ett "lyft" utan motstycke, brottet rörde något så självklart, något som kunde förena alla medborgare oavsett social tillhörighet och politiska åsikter. Helt öppet hade regimen visat att den föraktade medborgarna och behandlade folket som boskap.

(2) *Åvvisandet av ett samhälle som bygger på lögn och korruption.* Man vill inte längre ha att göra med ett politiskt ledarskap som i allt det företar sig utgår från en förljugen bild av verkligheten. Gång på gång återkommer viljan att återupprätta moral och mänsklig värdighet och att återge språket dess normala funktion.

(3) *Relationen till Europa.* Genom Milosevics politik har serberna reducerats till en primitiv våldsfixerad hord som blint följer sin ledare. Man vill visa Europa att det är där man hör hemma. Trots den negativa stämpel oppositionen haft hos allmänna opinionen och media i väst har man lyckats få gehör för sin sak och kommit att betraktas som legitima företrädare för det serbiska samhället, naturliga samtalspartner för omvärlden.

(4) *Återerövrandet av den egna kulturen.* För demokratiörelsen har det därför varit viktigt att återupprätta det serbiska namnet, att återfinna en genuin identitet efter "femtio års ockupation". Samtidigt som rockmusiken varit kännemärket för den visslande revolutionen har det redan från början funnits ett intuitivt återvändande till traditionen, en markering av att man tillhör något mer och större än epoken Milosevic. Därav anknytningen till det ortodoxa arvet: sjungandet av Den helige Savas hymn, ljusständning i kyrkan, firandet av den Helige Nikola och av jul.

AKTÖRER

Demokratiörelsen fick sin dynamik av växelspelet mellan opposition, studenter, allmänhet, regimen och omvärlden.

Av mycket stor betydelse för protesternas inriktning var det öppna brev som domaren i Serbiens högsta domstol Zoran Ivosevic den 3 december publicerade i *Nasa Borba* tillsammans med ett upprop undertecknat av honom själv och ytterligare fyra kolleger. Domarnas öppna avståndstagande bröt igenom muren av tystnad i de officiella institutionerna och ledde till liknande protester bland jurister runt om i Serbien.

Tongivande intellektuella anslöt sig snabbt sig till proteströrelsen. Författare, målare, regissörer, sångare och skådespelare framträdde inför studenterna vid Platån utanför filosofiska fakulteten i Belgrads centrum och ge-

nomförde egna protestaktioner. På ett tidigt stadium reagerade medlemmar av vetenskapsakademien med vice-presidenten Dragoslav Srejovic och litteraturhistorikern Predrag Palavestra i spetsen.

En majoritet av universitetslärarna har stött sina studenter och deltagit i de dagliga promenaderna liksom i aktionen "kordong mot kordong" i slutet av januari. Man bildade en egen kommitté vars främsta mål, vid sidan av krav på respekt för grundläggande politiska rättigheter, är att slå vakt om universitetets autonomi. Förutom denna kommitté, som leds av sociologiprofessorn Mladen Lazic, har universitetets fakulteter aktiverats. Man har krävt att den nuvarande rektorn Dragutin Velickovic, som tillsattes trots kompakt motstånd från universitetets sida, skall avgå. Det hela har gått så långt att en majoritet av fakulteterna officiellt bojkottar rektor. Efter säkersstyrkornas våldsamma intrång i filosofiska fakulteten den 3 februari är konflikten mellan universitetet och myndigheterna total.

Den serbiska ortodoxa kyrkan intog till en början en försiktig hållning. Innan motdemonstrationen den 24 december betonade dock patriarken Pavle att om regimen tillgrep våld hade han inget annat val än att ställa sig på folkets sida. Vilket han också gjorde. Den 2 januari utfärdar biskopsförsamlingen ett upprop där man kritiserar regimen Milosevic i synnerligen hårda ordalag. Firandet av den ortodoxa julen blir en samlad manifestation där oppositionen, runt om i Serbien, tillsammans med företrädare för kyrkan markerar tillhörigheten till den serbiska traditionen. Kyrkans tyngsta insats kommer den 27 januari då patriarken ledde den religiösa procession som bröt polisblockaden av Terazije och Srpskih Vladara.

Att den ortodoxa kyrkan, inte minst i provinsstäderna, har spelat en aktiv roll under protesterna betyder inte att Serbien genomgår en religiös renässans. Men kyrkan utgör ett obestridligt moraliskt alternativ till den nuvarande regimen. Ingen kan anklaga präster och biskopar för stöld och korrupktion. I stället har man försökt hjälpa de serbiska flyktingar som blivit en ovälkommen börda för regimen och som presidenten inte bevärdigat med ett ord. Kyrkan representerar dessutom ett kulturarv som regimen har gjort sitt bästa för att förskingra.

Militärens hållning torde ha varit avgörande för den fortsatta utvecklingen. Redan vid försvarsrådets möte den 21 november lät general Perisic förstå att armén såg som sin uppgift att skydda Jugoslaviens integritet, inte att ingripa mot demonstranter på Belgrads gator. Vid flera tillfällen vädjade Vuk Draskovic till officerare att ansluta sig till protesterna och den 29 december läste man upp ett brev där medlemmar av ett elitförband i Nis kritiserade regimen och lovade att ställa sig på folkets sida. Brevets äkthet var omstridd, men utan tvivel har stora delar av armén mist förtroendet för regimen. Bortsett från att många officerare lever under svåra förhållanden, har man reagerat mot att få bära huvudansvaret för regimen katastrofala politik.

Det var en händelse utan motstycke när Perisic och försvarsledningen den 6 januari tog emot en delegation studenter för samtal i en och en halv timme. Kontrasten till besöket hos inrikesministern Zoran Sokolovic, Milosevics handgångne man, var slående. Medan Sokolovic förnekade att polisen använt våld och avsvor sig allt ansvar, möttes studenterna av militären med respekt och förståelse. I den kommuniké som utsändes betonar generalerna respekten för folkviljan och den konstitutionella ordningen, och pekar på vikten av att Jugoslavien integreras i Europa, vilket i sak är ett mycket klart, om än indirekt, fördömande av regimen.

Från Montenegro kom kritik inte bara från oppositionen utan relativt tidigt även från presidenten, premiärministern och i synnerhet parlamentets talman. President Bulatovics intervju i *Le Figaro* var en uppvisning i politisk balansgång. Han fördömde utvecklingen i Serbien, samtidigt som han menade att Milosevic själv inte var ansvarig för händelseförloppet. En liknande hållning intogs av Dusan Mihajlovic, ledare för Ny Demokrati, och, i mer beslöjade ordalag, av den federale presidenten, Zoran Lilic. Det blir alltmer uppenbart att militärledningen tillsammans med de montenegrinska och jugoslaviska presidenterna via det nationella försvarsrådet har förhindrat att protesterna i ett tidigt skede slogs ned med våld.

Omvärldens reaktioner var till en början avvaktande. Bilden av den serbiska oppositionen som om möjligt mer nationalistisk än regimen var vida spridd bland internatio-

nella politiker och journalister. Ett uttryck för detta var en artikel i *New York Times* den 10 december där det hävdades att studentdemonstrationerna hade en stark nationalistisk färg, och att kritiken mot Milosevic egentligen gick ut på att han inte lyckats skapa ett Storserbien.

I takt med att krisen trappas upp ökar det internationella intresset för en utveckling som inte liknar något annat. Man imponeras av studenternas och allmänhetens fredliga hållning och omvärlden blir alltmer en direkt involverad aktör.

Oppositionsledarna har visat stor skicklighet i att hantera den komplicerade situationen. De har lyhört anpassat sig till stämmningsläget under pågående demonstrationer och utnyttjat det skiftande händelseförloppet till sin fördel. Trots regimens aktiva splittringsförsök har de hållit ihop och bekräftat att de kan bortse från personlig eller partipolitisk prestige. De har också visat stort personligt mod.

På samma sätt har studentrörelsens gränsdragning mot den politiska oppositionen snarare blivit en tillgång än en belastning. De båda rörelserna har kompletterat varandra och alla försök att skapa spänningar eller konflikter har misslyckats.

Just "oenigheten" inom oppositionen har givit rörelsen dess styrka. Draskovics "romantiska" nationella botgöringsprogram och sökande efter en äkta tradition har konfronterats med Djindjics framtoning som den urbana medelklassens representant och Vesna Pesics vänsterintellektuella hållning. Studenterna, universitetsprofessorerna, lärarna, advokaterna, läkarna, konstnärernas och författarna har appellerat till en bred allmänhet som genom sin uthållighet har varit protestens själva ryggrad.

Koalitionsnamnet Zajedno – tillsammans – har därmed fått en djupare symbolisk innebörd än det ursprungligen hade. Rörelsens heterogenitet och dess "svävande identitet" har övertygande visat att människor i de serbiska städerna, trots meningsskiljaktigheter och mångfalden av ideologiska strömningar, delar vissa grundläggande värderingar som skiljer dem från makthavarna.

Det har till och med funnits tecken på att protesterna brutit igenom den etniska distansen mellan olika folk-

grupper i Serbien. Detta var tydligt i Vojvodina, där det stora ungerska partiet på ett tidigt stadium slöt upp. På samma sätt har muslimerna i Sandzakområdet intagit en välvillig hållning, och även bland albanerna har det förekommit sympatyttringar.

REGIMEN

Oppositionen gynnades av regimens förvrängda verklighetssyn och uppenbara brist på taktiskt förutseende. Milosevic förlorade redan tidigt initiativet och hans agerande bidrog endast till att stärka protesterörelsen.

Till en början försökte officiella massmedier och företrädare för makten att tiga ihjäl demonstrationerna. Man gav sken av att det inte fanns någon protest, att den åtminstone inte var särskilt omfattande, och att i varje fall inga studenter var inblandade. Rekordet i verklighetsflykt kom när regimtrogna media som svar på upprörda fördömanden triumferande förklarade att den sönderslagne Dejan Bulatovic (som burit Milosevic-dockan) inte var student. Det implicita budskapet, som ingen missade, var naturligtvis att det är tillåtet att prygla vanliga människor, vilket stämmer överens med en utbredd stereotyp om folket som boskap, *stoka*, men står i skarp kontrast till Milosevics berömda ord i Kosovo polje våren 1987 ("Ingen får slå folket!").

Uppenbarligen väntade sig regimen att demonstrationerna skulle självdö. När så inte blev fallet gick man till motoffensiv med beprövade men hopplöst förlegade metoder från den titoistiska epoken.

Parlamentets talman Dragan Tomic bröt tystnaden genom att i TV-nyheterna den 1 december kalla den protesterande allmänheten för fascister. I fortsättningen omnämns protesterna visserligen av media, men demonstranterna beskrivs rutinmässigt som en "handfull", eller en "mindre grupp" och alltid som "anhängare av koalitionen Zajedno". De är dessutom "aggressiva", "destruktiva", "våldsamma", "vilda" etc.

Samtidigt börjar polisen med nålsticksmanövrer. Man arresterar och misshandlar enskilda demonstranter, och hotar att ta till våld i stor skala. Regimen ingriper vidare

mot den oberoende dagstidningen *Blic*, som snabbt nådde en upplaga på 100 000 exemplar, och saboterar B92 och andra oberoende radiostationer, vilka slutligen stängs, men efter två dagar åter måste öppnas pga internationella protester.

Efter den massiva kritiken från omvärlden inbjuds OSCE att sända en delegation till Jugoslavien för att skaffa sig en egen bild av situationen. Under tiden får Milosevics betrodde man Mihail Kertes i uppdrag att organisera motdemonstrationer. *Politika* och TV fylls av reportage från möten i serbiska småstäder och man räknar med att en halv miljon människor kommer att samlas i Belgrad den 24 december. En tidpunkt som uppenbarligen valdes i förhoppningen att omvärlden ägnade sig åt annat.

Milosevics "Kontramiting" blev på alla sätt ett fiasko. Trots tillgång till partiets, myndigheternas och näringslivets logistiska resurser, trots matpaket och traktamenten, eller öppna hotelser om avsked från arbetet, kom endast drygt 50 000 människor till Belgrad. Det var i hög grad ett trasproletariat som väckte förstämning och förakt hos Belgradborna.

Samtidigt protesterade 300 000 människor några kvarter bort och runt om i Serbien samlades kanske tio gånger fler medborgare än de som hörsammat regimens uppmaning att demonstrera "för Serbien".

Milosevics anförande förvånade och skrämde både allmänheten och omvärlden. Trots att Jugoslavien på eget initiativ hade vänt sig till OSCE talade presidenten om hur mäktiga krafter i utlandet med hjälp av en inhemsk femtekolonn försökte sabotera en ekonomisk återhämtning i Serbien. Denna taktik var emellertid dömd att misslyckas. Ingen skulle kunna splittra det serbiska folket.

Detta egendomliga handlande, att säga en sak till utländska diplomater och en annan till den inhemska befolkningen, var typiskt redan för Titoregimen och kan tolkas som slug fräckhet, men är av allt att döma uttryck för en specifik syn på omvärlden typisk för ett isolerat ledarskap. Kretsen kring Milosevic trodde verkligen att det skulle gå att återuppliva den "antibyråkratiska revolutionen" och duperas omvärlden.

Sedan valet i Nis hade godkänts och Valkommissionen i

Belgrad samtidigt fastställt valresultatet från den 17 november missuppfattades detta i väst som en seger och man antog att Milosevic hade fallit till föga. Valkommissionens inställning var emellertid ingen nyhet. Dessutom fanns ett utslag av högsta domstolen som kommissionen rent formellt inte kunde upphäva. Av allt att döma var det fråga om ett initiativ utan Milosevics vetskap som råkade sammanfalla i tiden med domstolsutslaget i Nis.

Samma dag inträffade händelser som pekade i en helt annan riktning. Vid ett sammanträde med SPS partistyrelse uteslöts (!) Belgrads borgmästare Nebojsa Covic ur partiet. Covic var känd som en av de främsta representanterna för partiets liberala flygel och hade enträget uppmanat Milosevic att finna en demokratisk lösning på krisen. Han hade dessutom vägrat att installera ett nytt stadsfullmäktige utifrån manipulerade valresultat. Vid ett annat möte samma dag undgick universitetets rektor avsättning. Efter att först ha ställt sig bakom studenternas krav (som innefattade Velickovics avgång) fattade universitetsstyrelsen i en sluten omröstning beslut att låta rektor sitta kvar.

Båda dessa händelser var olycksbådande, eftersom de visade att det snarare var en hårdför falang som hade initiativet.

Det har funnits tydliga tendenser till splittring inom regimen och det har talats om en maktkamp mellan liberaler och neokommunister. Ledande SPS-politiker i Belgrad erkände tex redan den 18 november valresultatet och vid ett regeringssammanträde i början av december kritiserades handläggningen av krisen inte bara av den numera avgångne informationsministern Aleksandar Tijanic, men också av Dusan Kanazir (SANU:s president under "Memorandumperioden") och andra.

Situationen kompliceras av motsättningarna mellan socialistpartiet och den Förenade jugoslaviska vänstern (JUL). Det har inom SPS funnits ett utbredd missnöje med att JUL via Milosevics hustru Mirjana Markovic bakvägen har uppnått ett politiskt inflytande som inte står i rimlig proportion till stödet bland väljarna (vilket är i det närmaste obefintligt). Fru Markovic är avskydd i vida kretsar för sin ortodoxa neokommunism och det väckte allmän förvåning när hon för något år sedan började framhålla

Kina som ett efterföljansvärt exempel på politisk stabilitet och ekonomisk utveckling. Vid upprepade tillfällen har hon och hennes förtrogna förespråkade ett resolut ingripande mot demonstranterna och krävt en regeringsombildning som skulle ge det egna partiet större inflytande.

GÅTAN MILOSEVIC

Frågan är varför regimen handlat på detta sätt. Varför kunde man inte helt enkelt låta oppositionen inta sina platser i kommunförsamlingarna? Utsikterna att oppositionspartierna i brist på ekonomiska resurser skulle misslyckas var goda och regimen hade stora möjligheter att genom manipulationer undergräva deras anseende och vinna både parlaments- och presidentvalen 1997.

Trots benäget bistånd från bl a utlandet och Montenegro tog Milosevic inte chansen att i tid desavouera dem som var ansvariga för "misstagen" i samband med valet, även om det hade varit stilenligt. Det tyder på svaghet och har även uppfattats så.

En förklaring som ofta nämnts är att ett överlämnande av makten till oppositionen inte bara skulle ha inneburit en symbolisk vändpunkt, utan också en förlust av viktiga ekonomiska och politiska resurser (kontroll av media, företag, bostäder, arbetsplaster, valapparat osv) som garanterade socialisternas maktinnehav. Vidden av regimen maktmissbruk skulle dessutom bli uppenbar och trådarna oundvikligen leda uppåt.

En annan förklaring är att Milosevic helt enkelt är en typisk produkt av ett tidigare politiskt system och varken vill eller kan anpassa sig till en förändrad verklighet. (Det är ingen tillfällighet att hans makttillträde betraktades med gillande av den jugoslaviska partitoppen, vilket många har glömt.) Ofta har han i omvärlden – med viss beundran – beskrivits som den skicklige taktikern. Det är emellertid en taktik som kunde ha framgång enbart i ett slutet politiskt system och vars resultat även i ett kortare tidsperspektiv för det mesta har varit obefintliga eller katastrofala. Inget av alla de storstilade projekten har förverkligats. Som Slavoljub Djukic nyligen påpekade i boken *Han, hon och vi* har Milosevic aldrig visat förmåga till planering eller

förutseende. Hans improviserade åtgärder har alltid kommit för sent och lett till större problem än nödvändigt. Andra har pekat på bristande administrativt handlag, ordning och ineffektivt hemlighetsmakeri. Den illa påläste presidenten har i realiteten ofta hamnat i underläge i svåra förhandlingar.

Milosevics makt har vilat på monopolet över politiska och ekonomiska institutioner, på desinformation och korruption. Det rör sig om ett kvasifeodalt system som byggt på intressegemenskapen mellan individer och grupper som tilldelats privilegier och tvingats kompromettera sig. Under kriget fick denna maktstruktur en allt mer uttalad karaktär av maffia, och det gick till och med så långt att gränsen gentemot rent kriminell verksamhet, vare sig det gällde pengar eller våld, blev flytande.

Liksom Tito har Milosevic konsekvent undvikit att exponera sig i känsliga frågor. Andra får ta ansvaret för politiska beslut, och kan sedan avlägsnas om politiken behöver ändras eller om deras ambitioner blir alltför högtflygande. Ett annat maktmedel har varit den omvittnade distansen till omgivningen, liksom förmågan att använda sig av halvsanningar eller konsekvent undvika att ta ställning i förhandlingar och samtal.

Hans berömda benägenhet att vara frånvarande under kritiska skeden var tidigare, t.ex. under den serbiska valkampanjen 1990 eller kriget i Bosnien, ofta ett framgångsrikt vapen. Under de senaste månaderna är resultatet förödande, eftersom tystnaden uppenbart är ett bevis på svaghet och brist på idéer.

Ytterst har den serbiske presidentens ledarstil byggt på fruktan och passivitet. När bluffen är genomskådad fungerar inte längre metoden.

Det serbiska dramas paradox är att det som i grunden är ett socialt fenomen, ett idealtypiskt exempel på hur en politisk mobilisering äger rum, samtidigt är ett psykologiskt drama koncentrerat till två personer. Den banala förklaringen till Milosevics beteende tycks vara att hans enda förtrodda är hustrun Mirjana. En radikal omläggning av politiken skulle kräva att hustrun avlägsnades.

Det är omöjligt att säga hur detta kommer att sluta. Statsvetaren Srbobran Brankovic vid Institutet för poli-

tiska studier i Belgrad är försiktig optimist. Enligt hans analys, publicerad i *Nasa Borba* den 6 januari, påverkas utvecklingen av fem faktorer: väst, oppositionen, regimen, situationen i närområdet och generella ekonomiska och sociala förhållanden. Brankovic diskuterar två idealtypiska utfall för varje faktor och hans resonemang bygger på att läget i Kosovo, Bosnien och Kroatien inte försämras, att ekonomin inte kollapsar, samt att omvärldens eventuella sanktioner riktar sig selektivt mot regimen, inte mot Serbien och dess befolkning. Redan en objektiv nyhetsförmedling och öppen politisk debatt skulle undergräva regimen ställning, men därtill krävs att oppositionspartierna formulerar ett program för genomgripande förändringar. Under dessa förutsättningar, menar han, har oppositionen för första gången möjlighet att på sikt nå avgörande framgångar. Regimen har förlorat det mesta av sin legitimitet och särskilt anmärkningsvärd är den politiska mobiliseringen i provinsen. Genom sitt eget handlande har presidenten bidragit till att "oppositionen mot Milosevic-regimens lokala despoter har övergått i öppet motstånd mot Milosevic själv".

När detta skrivs har Milosevic slutligen gått med på att godkänna valresultatet. Eller har han det? I brevet till premiärminister Marjanovic erkänner Milosevic ingenting i sak. Han går med på omvärldens krav av hänsyn till statsintressen, inte för att det skulle ha inträffat något problematiskt i Serbien, för vilket ansvar måste utkrävas. Han föreslår en *lex specialis* i stället för att återupprätta förtroendet för "systemets institutioner".

Oavsett om Milosevic går i morgon eller om ett år är han av allt att döma slut som politiker. Ett bestående resultat av protesterna är en förändrad politisk verklighet och de flesta serber torde idag instämma med den nyc borgmästaren i Nis, Zoran Zivkovic, som berättar om hur han minns TV-utsändningarna från det "åttonde sammanträdet" i september 1987: "Jag följde (sammanträdet) mycket noga och kom fram till att Slobodan Milosevic under inga förhållanden kan bli det serbiska folkets räddare. Man kan inte vänta sig något gott av en man som behandlar sina kamrater så som man gjorde i Sovjetunionen 1932."

Referenser:

- Brankovic, Srbobran, "Rasplet, tezak, ali izgledi realni", Nasa Borba, 97-01-06
- Goati, Vladimir, "Novembarski izbori 1996 – smisao i efekti", Republika, no 155-156 (januari 1997)
- McAdam, Doug, John D McCarthy & Mayer N Zald (eds), Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings. Cambridge: Cambridge University Press, 1966
- Melucci, Alberto, Challenging Codes. Collective Action in the Information Age. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1996.
- Tarrow, Sidney, Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics. Cambridge, New York, and Melbourne: Cambridge University Press, 1994.

INTERNATIONELLA

STUDIER

Nr 1, våren 1997, 69 kronor

EUROPARADET

i ny roll

SERBIEN

vaknar

RAPALLO

*nytt
på ?*

FINLAND, NATO

och Ryssland

UTRIKESPOLITISKA
INSTITUTET